

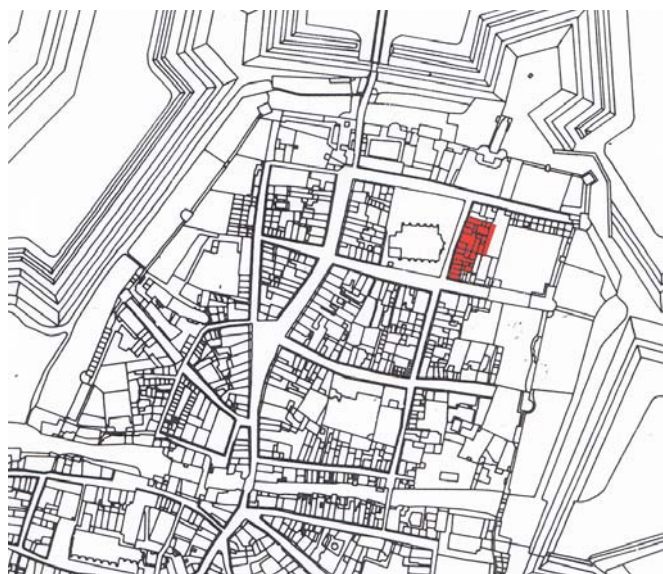
Het archeologische onderzoek in de Diederstraat (1999-2000)

Over bouwen en wonen van rijke burgers, vrome kerkmeesters en arme lieden

Michel Groothedde

Inleiding

In de maand november van het jaar 1999 en van 25 juni tot en met 23 juli 2000 is er archeologisch onderzoek verricht op de nieuwbouwlocatie van de Vrije School 'De IJssel' aan de Diederstraat. Door de bouw van de school en de aanleg van een ondergrondse gymzaal zou alle historische informatie in de bodem voorgoed verdwijnen. Reden genoeg voor het gemeentelijk bureau Archeologie en de vrijwilligers om de plek achter de St. Jans- of Nieuwstadkerk te onderzoeken en de informatie en de vondsten voor het nageslacht te documenteren. De gemeentelijk archeoloog en zijn medewerkers werden geassisteerd door twee studentes van de Universiteit van Amsterdam en jongeren van de Nederlandse Jeugdbond voor Geschiedenis. Het resultaat is een grote hoeveelheid informatie over het ontstaan, de ontwikkeling en de bewoning van de middeleeuwse wijk de Nieuwstad. Deze opgravingsresultaten konden worden gecombineerd met de historische informatie die beschikbaar is in het stadsarchief. Vooral de verkoopacten, hypotheek en erfenissen aangaande de huizen in de Diederstraat zijn zo talrijk dat het mogelijk bleek om van elk pand de individuele eigendoms geschiedenis vanaf de 15e eeuw te reconstrueren. Zo kunnen de huizen, de verbouwingen en de vondsten in de vele afvalkuilen en beerputten aan historische personen gekoppeld worden.



Kadastrale minuut van 1823 met de opgravingslocatie aan de Diederstraat



Grootschalige basiskaart 2002 met de opgravingslocatie aan de Diederstraat

Landschap en eerste bewoning

Het terrein aan de Dieserstraat ligt op een zandige hoogte die zich vanuit het noord-oosten (Eefde) tot diep in het IJsseldal als een hoge rug uitstrekt tot aan het plein 's-Gravenhof in het zuidwesten. De omgeving van de zandrug lag aanmerkelijk lager en werd regelmatig overstromd door de IJssel of Berkel die verschillende stroombeddingen hadden langs de zandrug. De hele binnenstad van Zutphen ligt op deze zandrug, bestaande uit lemig mineraalrijk dekzand waarop rivierduinen zijn gestoven.

Uit de opgraving is gebleken dat het oorspronkelijke terrein aan de Dieserstraat hoger lag dan zijn directe omgeving. Ook de Nieuwstadskerk is op dit hogere zandplateau gebouwd. Het gaat om 'Nederlandse' hoogteverschillen van hooguit een meter ten opzichte van de gemiddelde hoogte van de zandrug. Toch waren deze subtiele terreinverheffingen van belang voor mensen om er zich te vestigen.



Onderste opgravingsvlak: schoon beigegeel zand met verkleuringen van kleine paalsporen van het 4^e-eeuwse huis tussen de grote afvalkuilen uit de late middeleeuwen

De oudste bewoningssporen aan de Dieserstraat gaan minimaal terug tot de Romeinse periode, de derde eeuw na Christus. Onze streek lag toen net buiten het Romeinse Rijk waarvan de Rijn de noordgrens was. De inwoners van onze streek waren Chamaven. Dit was een Germaanse stam die tot de Franken werd gerekend. Er was in deze eeuwen sprake van agrarische bewoning op de zandrug waarop de huidige binnenstad van Zutphen ligt. Uit de vele paalsporen en kuilen in het diepste onderzoeksniveau in de opgraving Dieserstraat 1999/2000 kon een boerderij van meer dan 14 meter lengte en 6 meter breedte en een naastliggende komhut worden herkend. De boerderij kende een woon- en stalgedeelte onder een groot dak. De ingegraven hut diende als werkplaatsje of opslagkeldertje. Zowel de vorm van het gebouw als de hut zijn kenmerkend voor de Romeinse periode in dit Frankische gebied. Elders in Zutphen, zoals in de Ooyerhoek, maar ook in Zelhem, Didam en Wehl en in Drenthe zijn vergelijkbare nederzettingen gevonden. Dergelijke erven zullen verspreid over de zandrug hebben gelegen, gezien het grote oppervlak waarop in Zutphen sporen van inheemse (Germaanse) bewoning worden aangetroffen. Al eerder was aangetoond dat de Nieuwstad, evenals de omgeving van het plein 's-Gravenhof, in de Romeinse tijd werd bewoond. Vondsten uit de Romeinse tijd zijn in het Nieuwstadgebied gedaan aan de Overwelving en Gasthuisstraat (C&A, 1985) en dichterbij de Dieserstraat onder de Nieuwstadskerk (1995). De bewoning is hier echter van korte duur geweest. De nederzetting concentreerde zich na de Romeinse tijd (rond 400 na Chr.) definitief op het zuidelijke puntje van de zandrug aan de IJssel, rondom het huidige plein 's-Gravenhof, de kiemcel van de stad Zutphen. Het terrein aan de Dieserstraat werd daarna bijna duizend jaar als akkerland gebruikt, terwijl enkele honderden meters naar het zuiden geleidelijk een stad tot ontwikkeling kwam: Zutphen.



Stichting van de Nieuwstad en eerste stedelijke bewoning

Aan het eind van de twaalfde eeuw kreeg Zutphen stadsrechten van graaf Otto I van Gelre en Zutphen. De stad was kort na 1200 gegroeid tot aan de huidige Berkel langs het Rijknhage en Rozengracht. Deze Berkeltak is door de zandrug gegraven als noordelijke gracht buiten de eerste stadsmuur en als stuwbeek voor een groot watermolencomplex van de Gelders-Zutphense graven. Ten noorden daarvan lagen verspreid boerderijen en akkers. Dergelijke middeleeuwse akkercomplexen werden 'enken' of 'engen' genoemd. De 13e-eeuwse noordelijke stadspoort aan het einde van de Turfstraat heette de **Engespoort (poort naar de Zutphense Eng)**.

De Nieuwstadkerk, gewijd aan Sint Johannes de Doper, in de middeleeuwen Onze Lieve Vrouwe op de Nieuwstad

Kapel uit het wapen van de familie Van der Capellen uit de gebrandschilderde glasvondst (Catalogus nr.1)

Zutphen groeide tijdens haar economische 'boom' in de 13e eeuw al snel buiten haar muren. Omstreeks 1250 stichtte graaf Otto II op de akkers buiten de Engespoort een 'Nieuwstad' (Novum Oppidum). Aanvankelijk bestond de Nieuwstad uit een lintbebouwing langs de pre-stedelijke uitvalswegen Gasthuisstraat en de Nieuwstad(straat) en de omliggende straten. De bebouwing concentreerde zich dus op de westflank van de zandrug nabij de toenmalige Ijsseloever (nu stationsgebied). Vermoedelijk vanaf het midden van de 13^e eeuw stond oostelijk van de nieuwe nederzetting op het hoogste punt van de omgeving een kerk of kapel. In een oorkonde uit 1272 is er voor het eerst sprake van een kerk. Deze kerk werd in kort opeenvolgende bouwcampagnes rond 1300 vergroot tot een volwaardige bakstenen parochiekerk met toren. Het is deze kerk die er met zijn 15e- en 16e-eeuwse uitbreidingen nog altijd staat. In het oostelijke deel van de wijk was de bebouwing nog gering. Aanwijzingen voor bewoning en bebouwing in de 13^e eeuw zijn in de opgraving in de Dierstraet wel gevonden maar van een stedelijk gebied is nog geen sprake.



De stadsmuur en de nieuwe stad

De Nieuwstad werd vanaf het begin van de 14e eeuw ommuurd. Mogelijk is de definitieve ommuring tot stand gekomen kort na 1312. In dat jaar verenigde graaf Reinald I de stad Zutphen en de Nieuwstad onder een bestuur. Tot die tijd was de Nieuwstad dus formeel een zelfstandige stad, weliswaar zonder stadsrechten. De ommuring van de Nieuwstad uitgevoerd volgens een helder plan met halfronde torens op regelmatige afstand die op hun beurt weer de oriënteringspunten werden voor daarop uitkomende straten. Dit leverde vooral aan de nog dunbevolkte oosthelft van de Nieuwstad een strak stratenpatroon op van haaks kruisende straten. In de westhelft werd dit planmatige patroon ietwat geforceerd over de bestaande stedelijke

structuur aangelegd. De zuid-noord lopende Diederstraat wordt nog altijd gekruist door resp. de Beekstraat, vervolgens de Halterstraat-Geweldigershoeck, de O.L.Vrouwestraat-Tengnagelshoek en de Isendoornstraat-Reinmakershoeck. Al deze straten liepen aan de oostzijde dood op de torens in de nieuwe stadsmuur. Op de nieuwe bouwgrond aan de Diederstraat werden percelen uitgegeven en werden op het opgegraven terrein houten huizen gebouwd. Van deze huizen zijn slechts paalverkleuringen en lemen vloeren gevonden. De huisresten waren echter zo door latere bouwactiviteiten verstoord dat een reconstructie van de bebouwing nog niet mogelijk is. Uit opgravingen elders in de stad weten we dat het om houtskeletbouw ging, kleine vakwerkhuizen met planken of lemen wanden en met leem beklede rieten daken. Naast sporen van de eerste stedelijke bebouwing zijn ook twee waterputten uit die tijd gevonden. De putschachten waren gemaakt van uitgeholde eiken boomstammen of afgedankte wijntonnen.

De Berkelpoort verbond de ommuring van de oude stad met die van de Nieuwstad en is daarmee een symbool van de samenvoeging van beide stadsdelen. De oostelijke ommuring van de Nieuwstad is nog altijd vrij goed te volgen vanaf de Berkelpoort langs de Isendoornstraat. Bij huize St.Elisabeth wordt de stadsmuur onderbroken door de toren aan het eind van de Geweldigershoeck. Daarna steekt de muur nog maar iets boven het maaiveld uit als 'plint' van St.Elisabeth. Aan het eind van de Tengnagelshoek is nog een torenrestant aanwezig onder de erker van de pastorie, te zien in de tuin van de Vrije School. Deze toren, en het huis wat er tegenaan stond, werd in de middeleeuwen aangeduid als 'de Mesekouw' en later 'het Leidack'. De stadsmuur vervolgt zijn weg als 'tuinmuur' van de Vrije School tot aan de Isendoornstraat. Onder de straat lag de derde toren: de Reinmakerstoren. Deze toren is in 1999 opgegraven en in het planveld gemarkeerd. Van dit punt liep de oostelijke stadsmuur aan op de noord-oostelijke hoektoren: de Blanckentoren. Vanaf deze hoektoren liep de noordelijke stadsmuur naar de noord-westelijke hoektoren: de nog bestaande Kruittoren. De Blanckentoren en een groot tracé van de oostelijke en noordelijke stadsmuur zijn in 1997 opgegraven voorafgaande aan de bouw van het stedelijk Daltoncollege. Stadsmuur en Blanckentoren konden in de grond onder de nieuwbouw behouden blijven en zijn door middel van glazen kijkvensters in de vloer van de aula te bezichtigen.

Uitsnede van de Nieuwstad uit de kaart van Johan Blaeu 1649 (Toneel der Steeden)



De stadsmuur en de Blanckentoren tijdens het onderzoek in 1997



De Diederstraat werd na de planmatige aanleg van de straten en de bouw van de stadsmuur de beoogde hoofdstraat van de wijk. Aan het noordelijke uiteinde van de Diederstraat was namelijk de hoofdpoot in de noordelijke stadsmuur: de oude Nieuwstadspoort. Hiervan is slechts de buitenpoort (Spaanse poort) uit 1536 bewaard gebleven. De eigenlijke hoofdpoot stond dicht bij de Isendoornstraat. Het was een vierkant poorthuis dat in de 15e

eeuw werd vergroot met twee flankerende halfronde torens. Buiten de Spaanse poort lag nog een fors rondeel uit 1532 in het huidige vogelpark dat in 2000 is opgegraven. Waaronder de hoofdpoort in het begin van de 14^e eeuw aan het einde van de Dieserstraat werd geprojecteerd en niet aan het eind van de doorgaande landroute Nieuwstad is volstrekt onduidelijk. De Dieserstraat was en werd geen doorgaande route vanuit de Oude stad maar liep (en loopt) daar dood op het Rijkshage dat niets meer dan een steegje was. De straat Nieuwstad daarentegen werd een volwaardige hoofdstraat in de middeleeuwen, compleet met marktpleintje. De straat liep tot 1616 echter dood op de Isendoornstraat. Overigens komt de straatnaam 'Dieserstraat' pas na 1700 in gebruik. Voor die tijd werd de straat aangeduid als 'op de Nieuwstad'. De vermelding van huizen 'up die Niestat' in het hele oostelijke deel van de wijk (behalve de Halterstraat) geeft al aan dat er tot in de 16^e eeuw geen zelfstandige straatnamen waren en dat het oostelijke deel van de wijk veel minder dicht bebouwd was.

De huizen aan de Dieserstraat

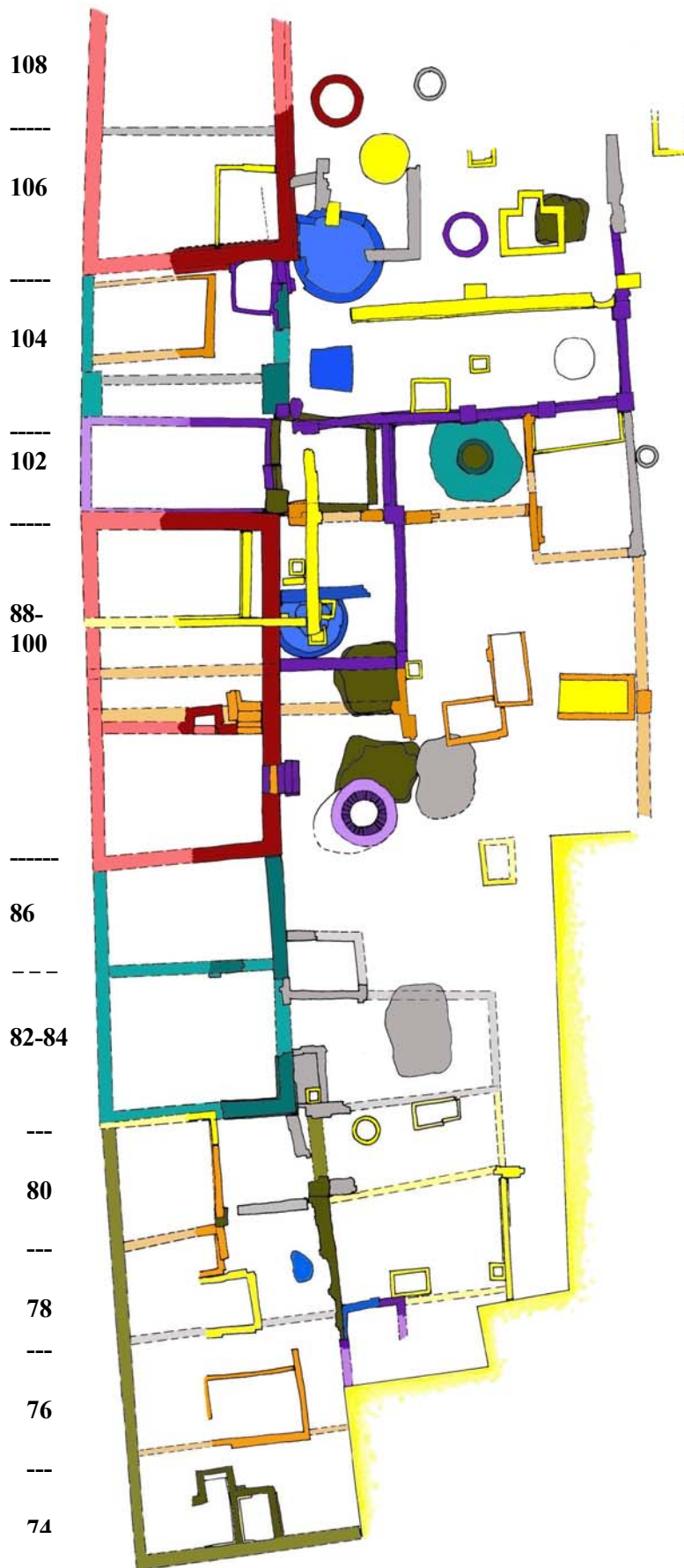
Vanaf het midden van de veertiende eeuw werden de meeste houten bouwsels aan de Dieserstraat vervangen door bakstenen huizen. Een belangrijk startmoment voor de 'verstening' van de Nieuwstad vormde de stadsbrand van 1336 die in de Tielse Kroniek wordt genoemd. Deze brand is bij diverse archeologische opgravingen en waarnemingen als brandlaag aangetoond. De brand woedde minimaal van de Lokenstraat in het zuidwesten tot de Isendoornstraat in het noorden, getuige deze waarnemingen. De hele Nieuwstad viel klaarblijkelijk ten prooi aan de vlammen. Bovendien zijn er enkele kapconstructies in nog bestaande huizen aan de Nieuwstad (onder andere nr. 27, 28 en 29) door middel van dendrochronologisch onderzoek gedateerd op 1338 en 1339, de wederopbouwjaren na de brand van 1336. Overigens is deze brandlaag in de opgravingen van de Dieserstraat niet overtuigend aanwezig. De hierboven genoemde schaarse bebouwing ten oosten van de kerk zal de brand hier tot staan hebben gebracht. Van de Tegnagelshoek tot aan de Isendoornstraat stonden rond 1500 vijf huizen, waarvan er twee houtskelethuizen waren ('vakwerkhuizen'), namelijk Dieserstraat 74-80 en Dieserstraat 102-104. Dit is opmerkelijk omdat het in Zutphen na ca. 1350 verboden was om houten huizen te bouwen uit angst voor een nieuwe stadsbrand. Kenmerkend voor de middeleeuwse bebouwing was de richting van de daken. De huizen lagen met de nok in het



Uitsnede uit de kaart van Blaeu (1649) met de huizen aan de Dieserstraat achter de kerk. De huisvormen zijn deels fantasie

verlengde van elkaar parallel aan de Dieserstraat. Slechts de hoekhuizen aan Tegnagelshoek en Isendoornstraat hadden topgevels. De huizen werden gescheiden door bakstenen tussengevels waarin ook de schoorstenen van de haard waren opgenomen. De tussengevels fungeerden ook als brandmuren om zo het overslaan van brand van het ene naar het andere huis tegen te gaan. Deze manier van bouwen kwam in Zutphen zeer veel voor, dit in tegenstelling tot de andere IJsselsteden. De dakbedekking heeft bij alle huizen, voor zover in de opgraving kon worden nagegaan, bestaan uit

onder- en bovenpannen (zogenaamde 'paters en nonnen'). Na 1600 werden deze zware middeleeuwse dakpannen vervangen voor de lichtere golfpannen. Achter deze huizen aan de straat lagen de achtererven. Vermoedelijk zijn deze achtererven allen 12 meter diep geweest, zoals dat tot in de 20ste eeuw het geval was. Een reeks van tuinmuren scheidde deze erven van het oostelijk daarvan gelegen grote erf (waarop nu de oude school staat en het schoolplein ligt) van het huis tegen de waltoren (nu de oude pastorie).



Plattegrond van alle muren van huizen, waterputten, beerputten, afvalkuilen en erfscheidingen in de opgraving Dieserstraat 1999 en 2000. De diverse kleuren geven de historische fasering weer (zie legenda). De niervormige blauwe kuil onderin is de kuil waarin de glasvondst is aangetroffen. De Dieserstraat ligt links en het noorden is boven



		1350 - 1400
		1400 - 1475
		1475 - 1525
		1525 - 1575
		1575 - 1650
		1650 - 1750
		1750 - 1850
		1850 - 1950

Dieserstraat 74-80

Tijdens de opgraving in 1999 zijn de zuidelijkste huizen Dieserstraat 74-86 opgegraven. Het oorspronkelijke hoekhuis aan de Tegnagelshoek was 14,5 meter lang en 7,5 meter breed en had een hoge begane grond en een zolder. Vanaf de 18e eeuw was het huis opgesplitst in vier huisjes: Dieserstraat 74-80. Het was oorspronkelijk een groot huis met een houtskelet, ook wel een 'vakwerkhuis' genoemd. De bakstenen fundering ('vloerplaat' of 'voet') van de achtergevel, bestaande uit los gemetselde en gestapelde bakstenen werd voor een deel teruggevonden (met name achter Dieserstraat 78-80).

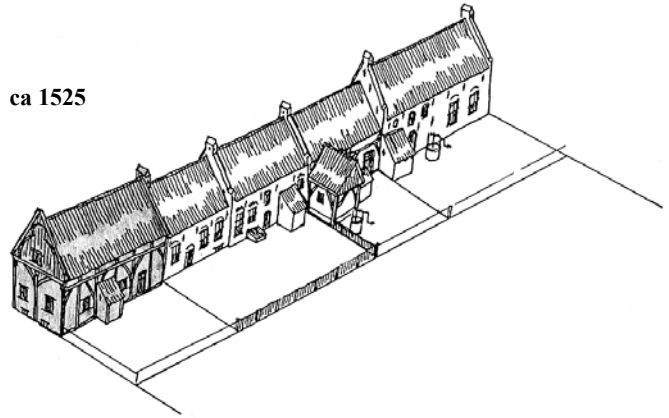


De bakstenen fundering (vloerplaat of voet) van de achtergevel van Dieserstraat 74-80. Hierop stond de vakwerkwand van het huis.

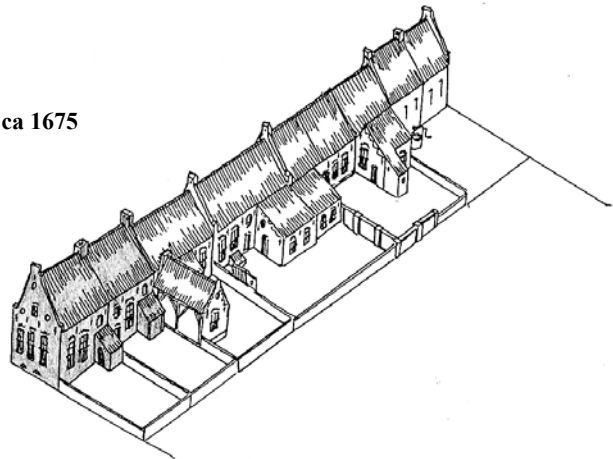
De bakstenen keldertjes op de hoek van de Dieserstraat en de Tegnagelshoek onder het in 1976 gesloopte Dieserstraat 74. De foto is richting zuiden genomen.



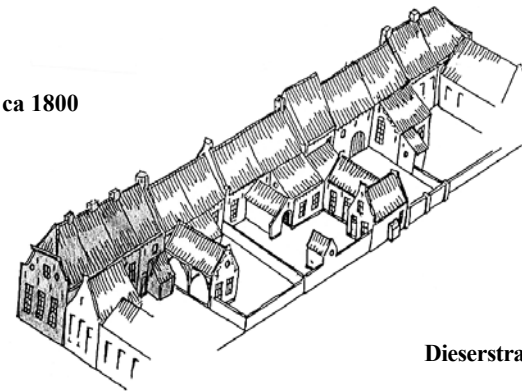
ca 1525



ca 1675



ca 1800



Dieserstraat 74-80

Op regelmatige afstand stonden op deze fundering de houten stijlen ('standvinken') van de draagconstructie van het huis. In de lijn van de voorgevel moeten de tegenhangers gestaan hebben maar de voorgevels van de huizen zijn niet opgegraven omdat ze buiten het terrein van de nieuwbouw van de school lagen. In de middenlijn van het huis stonden nog drie stijlen voor extra ondersteuning. Op deze stijlen lagen de onderslagbalken die de relatief grote kapconstructie droegen. De vondsten uit de vleilaag van de fundering van dit huis dateren de bouw in de tweede helft van de 15e eeuw.

De eerste schriftelijke vermelding van het huis dateert uit 1498 wanneer Johan van Ozenbergh het huis verkoopt aan de bekende Nieuwstadse familie Kalffseler. Tot 1514 (het hoekhuisdeel) en tot 1525 (het andere deel) was het huis in bezit van Thonis van Utrecht. Van 1525 tot 1578 is het huis eigendom van vader en daarna zoon Johan van Voorthuizen. Deze invloedrijke burgermeestersfamilie bewoonde het huis tegen de toren waar nu de pastorie staat. Dat huis werd toen 'Die Mesekouwe' en later 'Het Leydack' genoemd. Het gehele terrein van Isendoornstraat tot Tengnagelshoek, waar nu de schoolgebouwen van de Vrije School staan, behoorde tot hun hof. Johan van Voorthuizen jr. lijkt in 1572 te zijn gestorven. Mogelijk is hij door de Spanjaarden vermoord omdat hij als stadsbestuurder sympathiseerde met de opstand tegen koning Philips II en tegen de katholieke kerk. Dochter Sybilla van Voorthuizen verkocht het hoekhuis in 1578 aan de St. Walburgiskerk. In 1583 werd dit huis verwoest ('dalle geworpen') na de tweede inname van de stad door de Spanjaarden onder aanvoering van Taxis. Het huis blijkt tussen 1600 en 1608 te zijn herbouwd door Peter Hermans Steenmetselaar. Hij heeft na de herbouw het huis in 1608 verkocht aan Palm Everts. In 1626 komt het huis in handen van Berndt Willems ter Horst. Onder zijn erfgenamen is het huis in het midden van de 17e eeuw voor het eerst gesplitst en gescheiden verkocht. In de eerste helft van de 18e eeuw is het huis opgedeeld in vier woningen, waarna het tot dan toe niet onderkelderde deel nr. 76 een eigen keldertje kreeg. Het hoekhuis Dieserstraat 74 had reeds twee kleine kelders op de hoek van de straat.



De keldertjes van Dieserstraat 80 (voorgond), 78 en 76 uit de 18^e en 19^e eeuw richting zuiden

Pijpaarden beeldje van Sint Maarten te paard (begin 16^e eeuw), gevonden op 11 november 1999 in een afvalkuil op het achtererf van Dieserstraat 74-80.



De kelder in het voorste deel van het huisdeel Dieserstraat 78-80 werd in de 18e of 19e eeuw gesplitst maar het deel van nr. 78 werd zo klein dat onder dit huisdeel in de 19e eeuw een nieuw keldertje werd gemaakt. In de 18e of 19e eeuw werden in alle vier de huisjes een extra verdieping gemaakt. Het huisdeel nr. 76 kreeg rond 1900 een tweede woonverdieping op zolder. Achter Dieserstraat 78 en 80 werden kort na 1909 achterhuizen gebouwd. De achterhuizen werden over drie kleine beerputjes gebouwd met huisafval uit de periode ca. 1875 - 1900.

De kuil met gebrandschilderd vensterglas

In het huisdeel Dieserstraat 78 werd tijdens de opgravingen in november 1999 in het schone zand een diepe kuil gevonden met daarin ca. honderduizend fragmenten vensterglas. Hiervan bleek ruim 5 % gebrandschilderd te zijn. Het glas dateert uit de periode 1300 tot 1572 en komt met vrij grote zekerheid grotendeels uit de ramen van de Nieuwstadkerk. Een kleine partij medaillonruitjes wordt toegeschreven aan het naburige kerkmeestershuis

Dieserstraat 82-100 (zie verder). Het oudste glas is afkomstig uit de vensters van de bouwfase uit ca. 1300. Een grote hoeveelheid 15e-eeuws glas is zeer waarschijnlijk afkomstig uit het koor van de kerk dat in 1459 werd opgeleverd en waarvoor de stad een gebrandschilderd raam schonk. Vervolgens zijn bij opeenvolgende uitbreidingen van de kerk tussen 1483 en 1530 (de zuider- en noorderzijbeuk) gebrandschilderde ramen geschonken. Opvallend is dat de grote centrale voorstellingen in de ramen ontbreken. Vermoedelijk zijn deze voorstellingen (van heiligen en bijbelse scènes) bewust tijdens het beleg van Zutphen door de Staatse troepen van Willem van den Bergh in juni 1572 door de

kerkmeesters uit de ramen gehaald om ze voor vernieling te behoeden. Na de inname van de stad vernielden de soldaten alles wat nog in de vensters aanwezig was: de randversieringen en kleine schilderijen en het niet-beschilderde vensterglas. Het lood van het glas-in-lood werd door de soldaten gebruikt voor het gieten van kogels. Na de 'Staatse furie' en waarschijnlijk na de herovering van de stad door de Spanjaarden in november van dat jaar heeft vermoedelijk kerkmeester Johan ter Kloke het vernielde glas in de kerk opgeruimd. Hij begroef het glas in zijn

buurhuis van de door de Spanjaarden terechtgestelde Van Voorthuizen, immers het dumpen van het glas op het kerkhof in of rond de kerk zou niet handig geweest zijn. Het in beslag genomen huis van Van Voorthuizen stond waarschijnlijk leeg. Al met al vormt de uitstekend bewaard gebleven glasvondst een belangrijke bron van informatie over de brandschilderkunst in de Lage Landen tussen 1300 en 1572, de periode van gotiek tot vroege renaissance.

Een scène met engel, fragment gebrandschilderd glas (nr. 127)



Het noordelijke deel van het kerkmeestershuis Dieserstraat 82-100 op de voorgrond richting noorden. De beerput in het midden bevatte afval uit het huishouden van kerkmeester Ter Kloke.

Het zuidelijke deel van het kerkmeestershuis Dieserstraat 82-100 in de opgraving van 1999, richting noorden. Dit huisdeel vormde de vermoedelijk 15e-eeuwse uitbreiding van het huis Dieserstraat 82-86.



Dieserstraat 82-100 (het 'kerkmeestershuis')

Het oudste bakstenen huis stond in het midden van de straatwand. Het was een huis van 12 lengte langs de straat en 7,5 meter breed, gebouwd omstreeks 1350, mogelijk na de stadsbrand van 1336 (Dieserstraat 88-100). Het pand bestond uit een kleine kelder, een hoge begane grond en een zolder met de nokrichting parallel aan de straat. Op oude foto's is te zien dat dit pand nog tot de sloop in 1934 zijn middeleeuwse volume had. Het huis werd rond 1450 vergroot tot 20 meter lengte langs de straat (Dieserstraat 82-86). Het oudere deel was voor 1/3 deel onderkelderd en de uitbreiding kreeg ook een kleine kelder, grenzend aan de kelder onder het oudere huis. Een goed idee van hoe het huis met zijn uitbreiding er uit zag krijgt men bij het nog bestaande pand Geweldigershoeke 22-26. Dit huis, gebouwd in 1471 en uitgebreid rond 1545, was tot 1600 de pastorie ('Wheme') van de Nieuwstadkerk. Het werd na 1600 de ambtswoning van de provoost-geweldig, de handhaver van recht en orde onder de garnizoensoldaten.

In het huis aan de Dieserstraat woonde rond 1450 een kerkmeester van de Nieuwstadkerk, Gerrit van Bramel.



Links de kelder van het kerkmeestershuis onder de zuidelijke helft van het oudste huisdeel, richting noordoosten. Rechtsboven de keldertrap vanuit het achtererf, dichtgemetseld en vervangen door een interne keldertrap in de 18^e eeuw.

Op het achtererf van zijn huis stond een 'gemak' met een beerkuil eronder. In deze 15e-eeuwse beerkuil is behalve het gebruikelijke huishoudelijke afval ook een Christusbeeldje gevonden. Het betreft een groot deel van een aan het kruis hangend lichaam van Christus met resten van witte kleipasta. Naast dit beeldje zijn nog vier heiligenbeeldjes gevonden die wijzen op bewoning door burgers die een sterke band met de parochiekerk hadden.

Voor- en zijaanzichten van het Christusbeeldje. Hoogte 11,5 cm

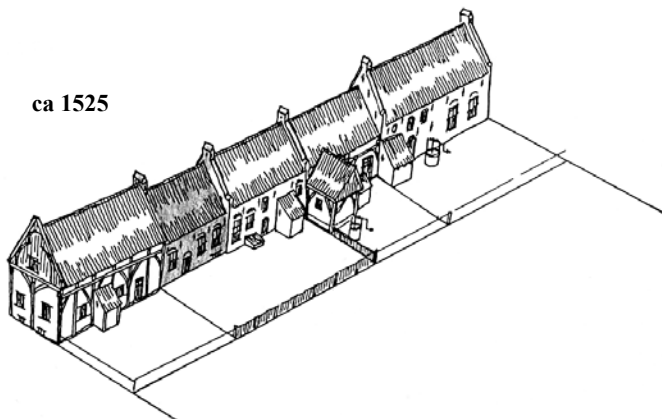


In 1498 en 1524 werd het huis nog aangeduid als 'Bramelre huesinghe'. In 1498 komt het huis via dochter Styne van Bramel in handen van haar man Hendrik Stuerman. Hendrik verkocht het huis in 1524 aan Bernt Moller. Tussen ca. 1555 en 1578 werd het huis bewoond door kerkmeester Johan ter Klocke en zijn echtgenote Margaretha van Suchtelen. Hij was vermoedelijk degene die het gebrandschilderde vensterglas van de Nieuwstadkerk op het in beslag genomen huis van zijn buurman Johan van Voorthuizen heeft begraven.

Achter het grote kerkmeestershuis is een diepe ronde beerput gevonden waarin het afval van huize Ter Klocke is teruggevonden. Bijzonder was de vondst van een benen gesp met een fijn gesneden Christus-aangezicht (een zogenaamd 'Veronica-aangezicht') erop. Wellicht was het een boeksluiting van een van zijn geestelijke werken. De beerput is rond 1600 in onbruik geraakt en later gedempt.



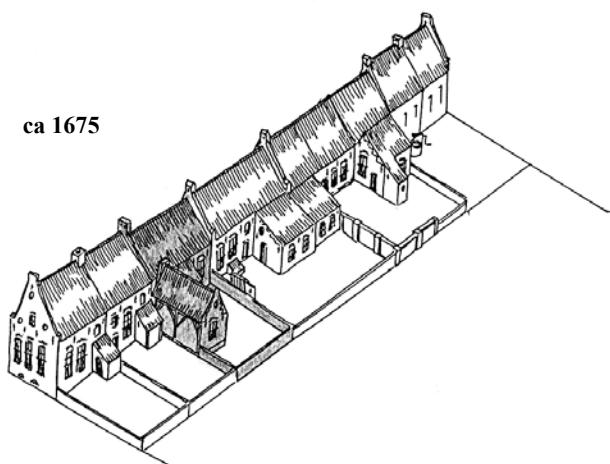
ca 1525



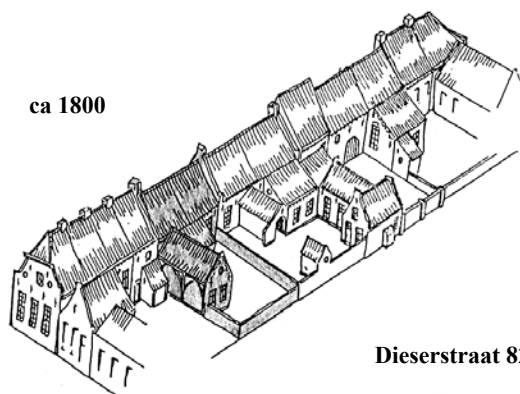
Boven: de benen gesp met Christus-aangezicht uit de beerput van kerkmeester Johan Ter Klocke, midden 16^e eeuw. Onder: de beerput van ter Klocke tijdens de opgraving.



ca 1675



ca 1800

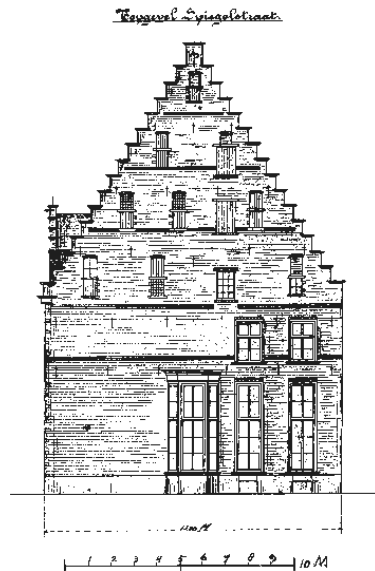


Dieserstraat 82-86

Het kleinere en jongere huisdeel Dieserstraat 82-86 was omstreeks 1575 eigendom van Jurriën van Bar(re)velt. Er is in deze jaren herhaaldelijk spraken van huisdelen die van het hele gebouwencomplex worden gekocht of verkocht. Het lijkt er op dat de betrokken families verwant waren en dat er feitelijk erfensaandelen verkocht worden. Kerkmeester Johan ter Klocke heeft in 1579 het pand verlaten. Hij had namelijk in de Korte Hofstraat twee verwoeste huisplaatsen opgekocht (Korte Hofstraat 7-9) en er een nieuw pand laten bouwen: een schitterend huis in renaissancestijl van maar liefst 20 meter hoogte en een trapgevel aan de Spiegelstraat van 13 meter breed. Hij

noemde zijn nieuwe huis 'Die Klocke' en heeft tot zijn dood kort voor 1585 het pand bewoond (zie afbeelding rechts). Het prachtige pand werd in 1891 door stadsarchitect Etteger gesloopt en vervangen voor nieuwbouw. Voor 1600 heeft Johans zoon Garrit ter Klocke het oude kerkmeestershuis verkocht aan Johan Luisinck, richter te Almen.

Dieserstraat 82-86 ging na 1600 een zelfstandig leven leiden. Dit zuidelijke huisdeel van de oude kerkmeesterswoning was in de 17e eeuw eigendom van resp. Hendrik Berentsen, Jan van Elten en Hendrik Wessels. In 1688 is er sprake dat dit huis en hof is afgebroken. Een grote kuil achter het huis met huisafval en puin van een 17e-eeuwse verbouwing wijst mogelijk op deze herbouw. De bouwactiviteiten strekten zich ook uit over het achterterrein waar tegen het voorhuis een kleine onderkelderde ruimte werd gebouwd en vermoedelijk ook een huisje. In diverse verkoopacten in 1785 - 1803 is er sprake van een 'huis met stal en kamer en daaraan schietend huisje'. Dit laatste huisje stond op het achtererf, haaks op het voorhuis. Bij de opgravingen is weinig meer teruggevonden van dit huisje dan een beerputje tegen het voorhuis en de aanzet van een ondiepe fundering. Uiteindelijk werd het voorhuis rond 1800 in twee huisjes gesplitst. Later, zo blijkt uit oude foto's, zijn er drie deuren in de voorgevel, waarvan de middelste vermoedelijk naar het huisje op het achtererf voerde.



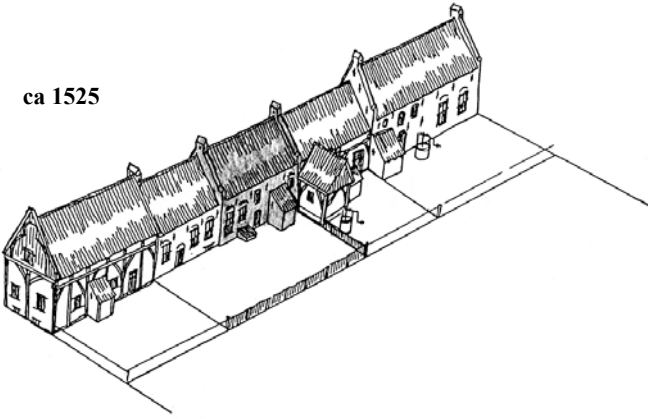
**Het noordelijke huisdeel
Dieserstraat 88-100**

Het noordelijke huis van richter Johan Luissinck kwam voor 1628 in handen van stadhouder Hendrick ten Broeck. Zijn dochter Jacomina was getrouwd met Johan van Twenbergen, convooimeester in de Langhackereschans en dijkgraaf van Boerder Nijlandt. Zij verkochten het huis in 1668 aan Peter Arentsen Wolfsgaerden.

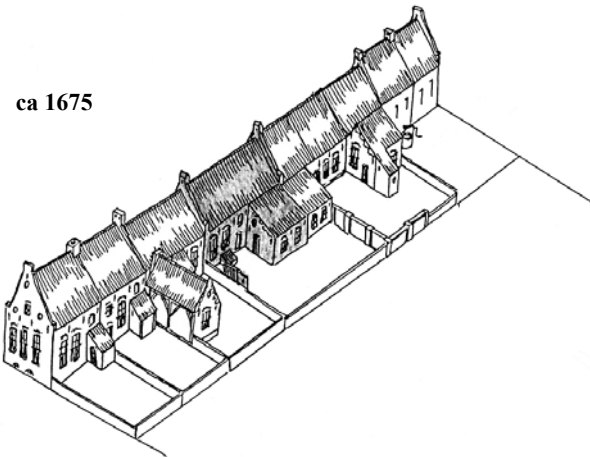


Geheel boven: de vondst van scherven van het majolicabord uit het derde kwart van de 17^e eeuw (zie rechts) in de dakpanbeerput. Boven: de uitgegraven beerput van gestapelde onderpannen.

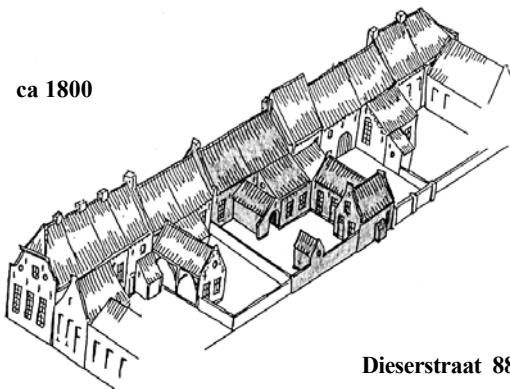
ca 1525



ca 1675



ca 1800



Dieserstraat 88-100

Het noordelijke huisdeel heeft in de periode Ten Broeck (eerste helft 17e eeuw) een achterhuis gekregen dat, vier meter breed, parallel liep aan het voorhuis. Vermoedelijk werd het dak van het voorhuis over dit achterhuis doorgetrokken, zoals dit nog goed te zien is aan de achterzijde van Geweldigershoeck 22-26. Op het zuidelijke achtererf kwamen vanaf dat moment de latrines ('gemakken') met beerputten van het huis te liggen. Er werd ook een nieuwe kelderingang vanaf het achtererf gemaakt. Het oude kerkmeestershuis bleef dus in de 17e eeuw in 'rijke' handen. Alle eigenaren hadden voorname beroepen (richter, stadhouder, convooimeester/dijkgraaf). Het is ook waarschijnlijk dat zij er woonden. Immers de verbouwingen wijzen op een vergroting van het woonoppervlak en er werd rijkelijk zandsteen toegepast voor kruisvensters en renaissanceornamenten. Een gevonden zandstenen spuer behoorde bij een beeldhouwde pomp of fontein. De inhoud van de beerput op het zuidelijke erf wijst ook op welgestelde bewoners, zoals een fraaie schotel van Delftse majolica uit omstreeks 1650, kostbaar glaswerk, zoals een hoog fluitglas en diverse bekers en roemers. Er werden ook kogels, een vuurslag van een musket en een mortierbom gevonden, wellicht toe te schrijven aan een militair zoals Johan van Twenbergen. De beerput was gemaakt van gestapelde middeleeuwse onderpannen die bij een verbouwing van het middeleeuwse dak zijn gehaald en vervangen voor golfpannen. Mogelijk was dit dezelfde verbouwing, waarbij het nieuwe achterhuis tot stand kwam.

In de 18e eeuw is er duidelijk sprake van een verarming van de huishoudens in het pand.

Vanaf 1734 wordt het huis verkocht aan Willem Bovy. Er is dan al sprake van een opdeling in drie woonhuisjes aan de straat. Bovy zal, evenals vele eigenaren na hem, de huisjes en kamers vermoedelijk hebben verhuurd. Ook de beerputten -kuilen en afvalkelders getuigen van een mindere welstand van de bewoners. Door het grote huis werd een gangetje gemaakt om het achterterrein te ontsluiten. Hier werden kleine armenhuisjes gebouwd die werden verhuurd. Het gangetje is op oude foto's nog aanwezig en gemarkeerd door een fraaie lantaarn boven de ingang. Aan de achterzijde eindigde de gang in een poortje naast het achterhuis. In het gangetje kwam een nieuwe kelderingang omdat de kelderingang vanaf het achtererf niet meer praktisch was met de nieuwe functie die het terrein kreeg: een armenhofje. De oude kelderingang vanaf het achter-

erf werd toen dichtgemetseld. Het zuidelijke onderkelderde huisdeel is vermoedelijk toen een zelfstandige woning geworden met een andere eigenaar dan Willem Bovy die het noordelijke deel en het achtererf met de armenwoningen behield. De verarming van de huishoudens in de Dieserstraat vanaf de 18e eeuw is een algemeen beeld in die straat. Een van de oorzaken kan zijn dat door het verplaatsen van de hoofdpoot in 1616 naar het uiteinde van de Nieuwstad de Dieserstraat steeds meer een onbetekenende achterstraat werd van de Nieuwstad. In 1934 kocht de Rooms Katholieke parochie het gehele complex Dieserstraat 82-100 en liet het slopen ten behoeve van de vergroting van het schoolplein van de in 1909 gebouwde St. Annaschool. Het perceeltje nr. 100 werd bij Dieserstraat 102 gevoegd en ommuurd als tuintje of binnenplaats.

Dieserstraat 102-104

De twee huizen Dieserstraat 102-104 behoren tot een oorspronkelijk huis dat in zijn eerste opzet 8,5 meter lang langs de straat en 7,5 meter breed was. Het pand is vermoedelijk in de 15e eeuw gebouwd tussen twee bestaande bakstenen huizen uit het midden van de 14e eeuw, namelijk het zuidelijk aangrenzende kerkmeestershuis dat hierboven beschreven is en het noordelijk aangrenzende huis Dieserstraat 106-110. In het midden van de lange achterwand werd een zware funderingspoer van 90 x 170 cm aangetroffen waarop de centrale draagconstructie (stijlen of 'standvinken' met een onderslagbalk) van het pand heeft gestaan. In de fundering van de voormalige voorgevel is bij de laatste ontgraving van de bouwput de tegenhanger van deze poer waargenomen.

De forse bakstenen poer in de fundering van de achtergevel van Dieserstraat 102-104.



Deze 'onderslag'constructie droeg de muurplaatbalken die op hun beurt de kapconstructie droegen. Aangezien tegen de funderingen van de buurpanden geen poeren aangetroffen werden mogen we aannemen dat de muurplaatbalken en flieringbalken in de gevelmuren van de buurpanden waren verankerd ('ingebalkt'). Het pand was dus in hoofdopzet een houtskeletthuis tussen bakstenen burenen. De vakwerk-achtergevel was net als bij Dieserstraat 74-80 gefundeerd op een regelmatig herstellende en vervangende fundering van slecht gemetselde en losgestapelde



bakstenen. Vermoedelijk in de late 15e of begin 16e eeuw werd het huis vergroot met een onderkelderde achterbouw aan de zuidoostzijde. De kelderwanden waren niet gemetseld maar bloksgewijs zonder verband in leem gezet.

De bloksgewijs in leemgezette muren van de onderkelderde achterbouw van Dieserstraat 102-104 richting zuiden.

Deze wijze van bouwen doet een eveneens houten gebouw of een licht geconstrueerd vakwerkhuis vermoeden. De ingang van de kelder was inwendig vanuit het voorhuis.

Achter dit achterhuisje lag de waterput van het huis. Het onderste deel van de put bestond uit een ingegraven wijnton zonder bodem. Daarop was een bakstenen putschacht gemetseld. De put is al vanaf het begin van de 16e eeuw gedempt met huis- en slachtafval. Vlak achter de achtergevel van het noordelijke huisdeel nr. 104 werd een diepe beerkuil aangetroffen met huisafval uit de eerste helft van de 16e eeuw. Hier stond het 'gemak' van het huis.

De middeleeuwse waterput achter Dieserstraat 102-104, na 1500 als afvalput gebruikt.

De oudst bekende eigenaar van het huis is wijlen Hendrik Bairtscherre (Baardscheerder) in 1478. De erfgenamen zullen het pand kort daarop verkocht hebben aan Gerrit van Brouck die in 1494 als overleden eigenaar wordt vermeld. Het is dan geen woonhuis maar een schuur. Hendrik Stuerman, schoonzoon van kerkmeester Gerrit van Bramell, zal de schuur van de erven Van Brouck hebben gekocht. In 1506 wordt de schuur vermeld als horende bij Gerrit van Bramells hof, bij het kerkmeestershuis dus. Dit blijft zo in de periode van Johan ter Klocke. In 1585 wordt het pand weer als 'huis' vermeld en wordt het deels in bezit overgedragen door Margaretha van Suchtelen, weduwe van Johan ter Klocke aan haar zoon Garrit. Tussen 1585 en 1600 moet het oude huis zijn afgebroken of verwoest want in 1600 verkochten Margaretha, hertrouwd met Johan van Apeldoorn, en haar zoon Garrit ter Klocke een

'huisplaats' aan Johan Luissinck, richer te Almen en Catharina Sluiters. Dit echtpaar had ook een groot deel van het kerkmeestershuis van Ter Klocke gekocht. In 1614 verkopen zij de huisplaats Dieserstraat 102-104 naast hun grote huis aan Willem Hiddinck en Ada Bruins. Het achtererf van Dieserstraat 102 blijft bij Luissinck horen. De familie Hiddinck zal Dieserstraat 102-104 kort na aankoop hebben herbouwd. Onder het voorhuis van Dieserstraat 102 werd een nieuwe kelder gemaakt, voorzien van een bakstenen tongewelf en een ingang aan de straatzijde. In Dieserstraat 104 werd een klein ondiep keldertje tegen de noordoosthoek gemetseld. Naar de vorm te



oordelen lijkt het er op dat deze ruimte een specifieke, ambachtelijke, functie moet hebben gehad, dat samenhang met Johan Hiddincks beroep.

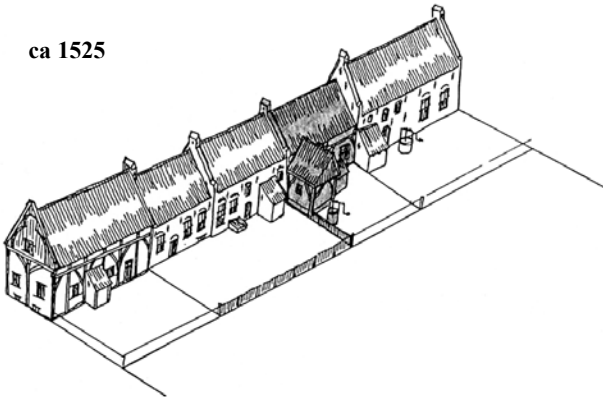


De kelder onder het voorhuis van Dieserstraat 102-104 richting oosten. Rechts is de aanzet te zien van het tongewelf. Deze kelder werd vermoedelijk kort na de verkoop van het pand in 1614 aangelegd en in 1974 gesloopt.

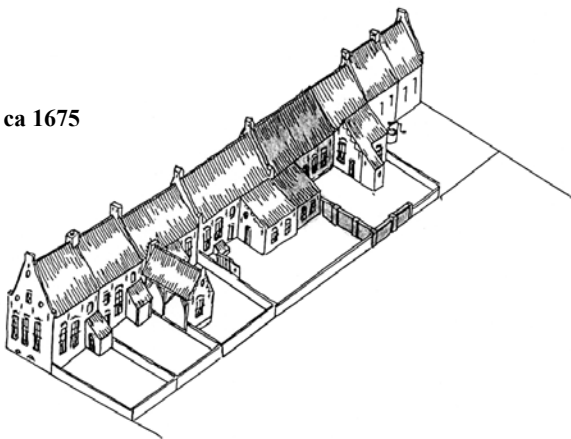
Overzicht van de opgraving in 2000 richting noorden. Op de voorgrond drie afvalkeldertjes uit de 19^e eeuw van de armenhuisjes achter Dieserstraat 88-100. De tekentafel (bovenin) staat net achter de 17^e-eeuwse tuinmuur van het huis Dieserstraat 102-104 van Johan Hiddinck



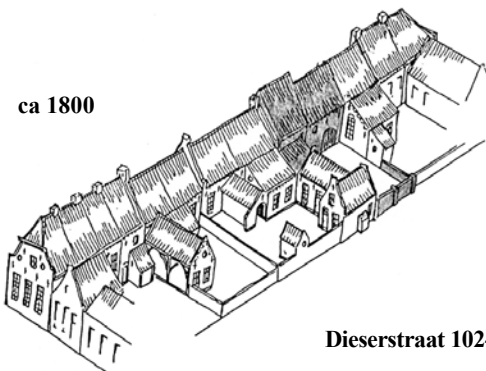
ca 1525



ca 1675



ca 1800



Dieserstraat 102-104

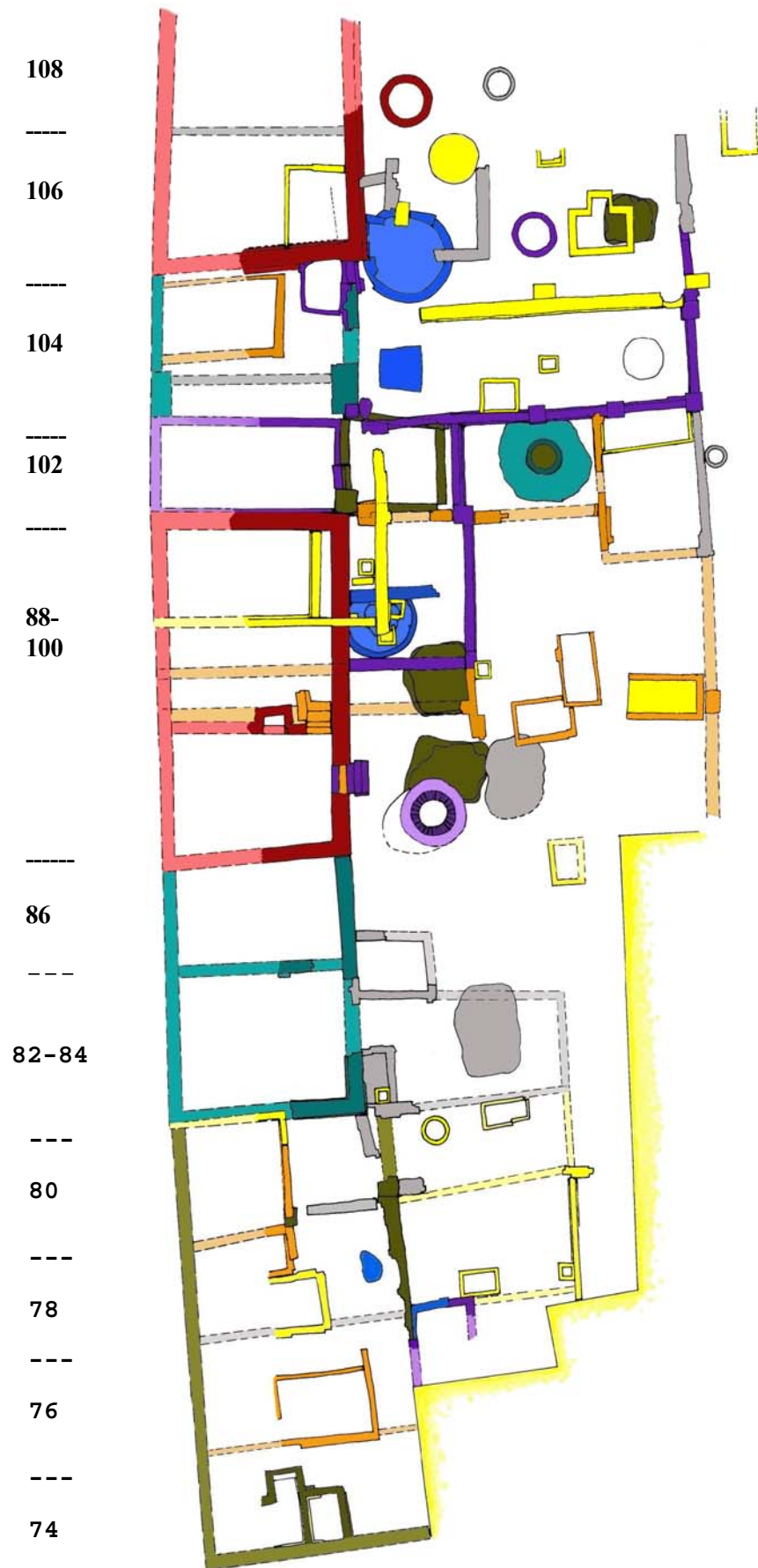
De Hiddincks lieten hun achtererf van 11,5 meter diep en 6 meter breed, gelegen achter nr. 104, voorzien van een forse maar zorgvuldig gemetselde tuinmuur.

Zoals gezegd werd het achtererf van nr. 102 bij het grote perceel van Johan Luissinck gevoegd. De daaropvolgende eigenaar Ten Broeck verbouwde daarop het oude kerkmeestershuis grondig zoals we eerder zagen. Het oude onderkelderde achterhuisje van nr. 102 werd niet herbouwd. De kelder werd vol puin gegooid en de oude kelderingang naar het (verkochte) voorhuis werd dichtgemetseld. Ten Broeck bouwde zijn nieuwe achterhuis achter de oude kerkmeesterswoning (zie eerder) door achter Dieserstraat 102 tot tegen de tuinmuur van Hiddinck.

In 1662 wordt 'een halvescheid huisje', namelijk nr 102, door Johan Hiddinck aan Willem Janssen Langenbargh verkocht. In nr. 104 woont op dat moment zijn schoonzoon en predikant ds. Holly of Hollius. Als hij is overleden wordt ook dit huisdeel door Hiddincks dochter Geesken verkocht aan het Vreemde Weeshuis. Beide huisdelen komen weer onder een eigenaar wanneer Jacobus Lindtveld in 1711 het huisdeel nr. 104 koopt van het Vreemde Weeshuis. Hij is dan al vanaf 1695 eigenaar van nr. 102. In resp. 1745 en 1749 verkoopt Lindtveld beide huisdelen afzonderlijk en vanaf dat moment gaan beide huisjes definitief een zelfstandig leven leiden.

Het pandje Dieserstraat 102 onderging in de 19e eeuw een flinke metamorfose. Het huis werd met een verdieping verhoogd en de gevel werd aan deze

nieuwe situatie aangepast. De bakstenen gevel had een voordeur met twee grote schuiframen op de begane grond, drie grote schuiframen op de verdieping, een houten kroonlijst en een dakkapel. Dieserstraat 104 daarentegen behield zijn middeleeuwse volume met het uiterlijk van een schuur. Wel is vermoedelijk in de 19^e eeuw nog een ondiep (voorraad)keldertje gemetseld. Beide panden werden in 1976 gesloopt.



Plattegrond van alle muren van huizen, waterputten, beerputten, afvalkuilen en erfscheidingen in de opgraving Dieserstraat 1999 en 2000. De diverse kleuren geven de historische fasering weer (zie legenda). De niervormige blauwe kuil onderin is de kuil waarin de glasvondst is aangetroffen. De Dieserstraat ligt links en het noorden is boven



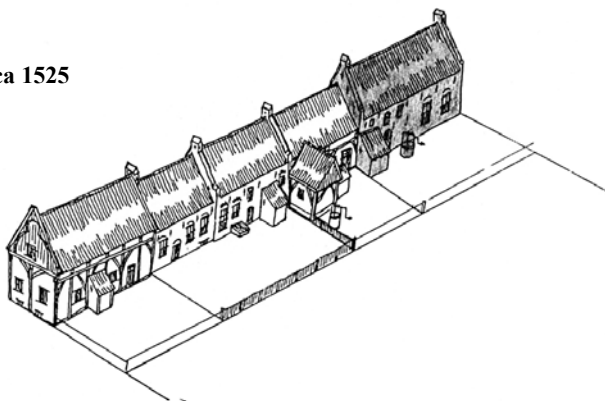
		1350 - 1400
		1400 - 1475
		1475 - 1525
		1525 - 1575
		1575 - 1650
		1650 - 1750
		1750 - 1850
		1850 - 1950

Dieserstraat 106-110 (Isendoornstraat 20)

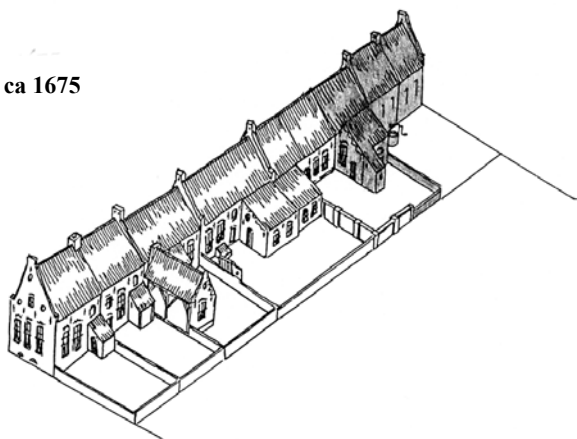
Van dit grote noordelijke hoekpand is slechts het zuidelijke deel opgegraven: nr. 106. De ondergrondse resten van de noordelijke huisdelen liggen nog onder het plaveisel naast de nieuwe schoolvleugel. De hoofdopzet van het huis was 16 meter lang langs de Dieserstraat en 7 meter breed met een eindgevel aan de Isendoornstraat. Tot de sloop in 1976 was hier het laatste huisje van de rij Isendoornstraat 20 (de school heeft huisnummer 22).

Uit het onderzoek van het zuidelijke huisdeel nr. 106 is gebleken dat het pand omstreeks het midden of in de tweede helft van de 14e eeuw moet zijn gebouwd. Het had in het zuidelijke deel geen kelders. Op het achtererf lag een bakstenen waterput.

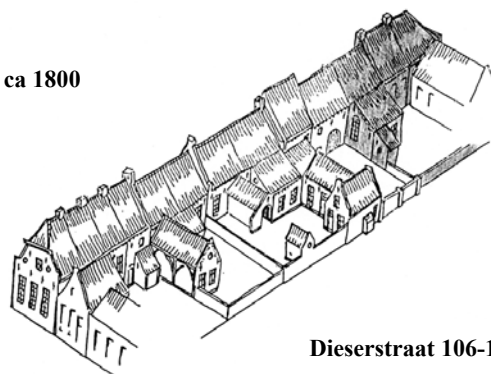
ca 1525



ca 1675



ca 1800



Dieserstraat 106-110

De oudste vermelding van het huis dateert uit 1478 als Arnt Davenyet het huis verkoopt aan Jan en Getrued Kospers. Uit een reeks hypotheeken blijkt dat rond 1500 het huis in handen was van Gerrit en Heyle Addekinck. In 1512 verkopen Clauss en Mechteld van den Busch het huis, dat ze maar enkele jaren in bezit hebben gehad, aan Egbert en Aleid Cueper. Egbert Cueper is enige tijd (rond 1541) kerkmeester van de Nieuwstadskerk geweest, samen met Thomas Verwer die toen waarschijnlijk de schoonzoon van Egbert was. Hun zoon Hendrik en Gertken, zijn vrouw, bezitten en bewonen het huis na hen tot 1555. Hun kinderen behouden het huis in 1561. In 1565 is het huis in handen van dochter Ailtken Cueper en haar man Johan Timmerman. In 1577 was zij na de dood van Johan hertrouwd met Steven Rotbeck. In dat jaar nemen zij tot drie maal toe hypotheek op, mogelijk om het huis te verbouwen of herstellen in deze turbulente periode van staatse en Spaanse verovering en bezetting van de stad.

Uit deze tijd dateert de oudste beerlaag met 'rijke' vondsten in een enorm grote (binnendiameter 2,5 meter!) en diepe beerput. De put lag tegen de zuid-oosthoek van het huis (tegen huisdeel nr. 106) en was voorzien van een gewelf. Tegen het huis zijn de restanten van twee naast elkaar liggende storkokers gevonden, gescheiden door een steens-muurtje. De twee storkokers wijzen op latrines op twee woonlagen in het huis, namelijk op de begane grond en de insteekverdieping. Het huis was immers te laag voor een volwaardige verdieping.

Dat het gezin Cueper-Rotbeck aan de Spaanse zijde gestaan zal hebben (en dus katholiek was) blijkt uit de vondst van een zeer fraaie 'snelle',

een hoge bierpul, van Siegburger steengoed. Op de rijk versierde pul staat maar liefst drie maal het wapen van de Spaanse koning Philips II met de orde van het gulden vlies. Tevens werd rijk glaswerk aangetroffen, zoals een 30 cm hoog achtkantig pasglas en diverse andere wijnglazen en een wit aardewerken spaarpotje.

De korte gebruikstijd van de beerput doet vermoeden dat de put slechts in de periode Rotbeck is gebruikt. Daarna was de put overbouwd door een nieuw achterhuisje. De put is echter pas 25-50 jaar geleden gedempt.

Het bergen van de vondsten uit de rijke laag uit de tijd van Steven Rotbeck in de grote beerput van Dieserstraat 106.



Snelle (hoge bierpul) uit Siegburg met drie maal het wapen van koning Philips II, omstreeks 1570 uit de beerput van Steven Rotbeck.



Na de periode Rotbeck (tot kort na 1600) is het huisdeel nr. 106 verkocht aan Johan Hiddinck die het bij zijn zuidelijk gelegen huis trok. Vermoedelijk was het huis in de bezettingstijd verwoest of gesloopt. Uit foto's en oude bouwtekeningen blijkt dat de kap van 106 lager is dan het aangrenzende huisdeel. De kapconstructie sluit echter wel naadloos aan op het huis Dieserstraat 102-104. Blijkbaar heeft Johan Hiddinck dit huis kort na 1614 tegelijk opgebouwd met Dieserstraat 102-104. In de 17e eeuw werd achter de grote beerput en het daarop gebouwde achterhuisje een nieuwe, heel wat bescheidener beerput gemaakt die tot in de 19e eeuw in gebruik geweest is.

In 1666 blijken de Hiddincks niet meer in Zutphen maar in Bocholt te wonen, Johan Hiddinck j.r. zit er zelfs in het stadsbestuur. Zij verkopen dan dit huisdeel aan Berent Hendriks. Het grote huis Dieserstraat 106-110 was na 1666 tot de sloop in 1976 gesplitst in drie zelfstandige woningen. De laatste twee, nr. 108 en 110, zijn in de 19e eeuw nog verbouwd en voorzien van een verdieping, waarbij het dak een flauwere helling kreeg. Dieserstraat 106 bleef zijn voorkomen van een verdiepingloos pand met een hoge zolder houden. In de recentere periode, rond 1900 werd op het achtererf nog gebouw neergezet met een klein keldertje dat in of direct na de Tweede Wereldoorlog werd gesloopt. Tussen het puin in de kelder werden vele tientallen ovale geëmailleerde koffiemokken van Duitse soldaten gevonden, die mogelijk in dit pand waren ingekwartierd.

De aanwezigheid van soldaten in de Dieserstraat was niet voor het eerst. In de 17e eeuw werd Zutphen een vestingstad, een 'frontierstad' van de Republiek der zeven verenigde Nederlanden. Een op de drie inwoners was garnizoenssoldaat en deze 'heren' werden in de huizen van de burgers ingekwartierd. Zo ook in de Dieserstraat. Uit de bronnen blijkt dat elk burgergezin wel een of meerdere soldaten in huis had. De militairen behoorden tot het Nieuwstadsvendel van Wijnhof en hadden de Nieuwstadspoort als uitvalsbasis naar de vestingwerken.

Verarming van de straat

Omstreeks 1500 stonden er vijf huizen op vier erven in het opgegraven deel aan de Dieserstraat. In de eerste helft van de 16^e eeuw werd door de aankoop van Dieserstraat 102-104 het aantal erven zelfs teruggebracht tot drie: Het zuidelijk gelegen houtskelethuis Dieserstraat 74-80 van Van Voorthuizen, het erf van het kerkmeestershuis Dieserstraat 82-104 (drie samengetrokken huizen) van Ter Klocke en het noordelijke huis Dieserstraat 106-110 van kerkmeester Cueper cs. Na de Spaanse bezettingsperiode volgde in het begin van de 17^e eeuw het herstel of de herbouw van de huizen en vestigden zich doorgaans nieuwe families in de Dieserstraat. Ook dit waren bemiddelde huishoudens. Het beeld van relatief welgestelde bewoners aan de Dieserstraat veranderde vanaf de 18e eeuw, zoals we zagen. De bestaande casco's werden steeds meer opgedeeld in kleine woningen en kamers. Lang niet altijd bewoonden de eigenaren de huizen. Huurwoningen kwamen steeds meer voor. De vijf middeleeuwse huizen, die in de 16e eeuw door samenvoeging van panden zelfs tot slechts drie erven waren teruggebracht, waren rond 1900 verbouwd tot 18 kleine woningen, bevolkt door kinderrijke katholieke gezinnen. Tijdens de opgravingen werden op de achtererven van Dieserstraat 88-100 (het voormalige kerkmeestershuis) en Dieserstraat 102 ondiep en slecht gefundeerde muren gevonden van kleine huisjes of 'kamers' uit de 18e of 19e eeuw. Een huisje tegen de oostelijke tuinmuur van het achtererf was 5 x 3,5 meter groot en werd in 1934 gesloopt. Dit gold ook voor een huisje wat achter Dieserstraat 102 lag van 4,5 x 3 meter.



Lieve Vrouwestraat.

Zutphen. 

Lieve Vrouwestraat richting Tegnagelshoek met de pastorie (het middeleeuwse huis Het Leydack tegen de waltoren) op de achtergrond. Links op de achtergrond is het hoekpand Dieserstraat 74-80 te zien. Ansichtkaart omstreeks 1900.

Mogelijk dat ook in het 17e-eeuwse achterhuis van de oude kerkmeesterswoning aparte kamers werden verhuurd. Deze huisjes werden ontsloten via het poortje met de lantaarn door het oude kerkmeestershuis aan de Dieserstraat. Deze arme bouwsels op het achtererf verklaren de lange huisnummering van 88 tot en met 100 ter plaatse van het voormalige kerkmeestershuis. Ook op het achtererf van Dieserstraat 82-86 stond een armenhuisje.

De ontwikkeling van huissplitsing en het voltimmeren van de voorhuizen met kamertjes en extra verdiepingen tot in de nok van het dak en het bouwen van huurhuisjes op de achtererven is kenmerkend voor de meeste huizen in de Dieserstraat. Dit proces deed zich voor in de hele stad en bij uitstek in de Laarstraat en Spitaalstraat. De bevolking van Zutphen groeide namelijk tussen 1600 en 1850 van 3.000 naar 15.000 inwoners binnen de vestingwerken. De stad kon dus niet uitbreiden maar moest de groei van de bevolking opvangen binnen de bestaande stad. Vooral in de 19e eeuw zorgde dit voor een enorme overbevolking in vooral de armere wijken, waar het met de hygiëne slecht gesteld was, met alle epidemische gevolgen van dien.



Overzicht van de opgraving in 2000 richting noordwesten met de fundering van de armenhuisjes (kameren) op de achtererven van Dieserstraat 88-100 uit de 18^e en 19^e eeuw. Op de voorgrond de afvalkeldertjes waarin huisraad van deze arme katholieke gezinnen is aangetroffen

Er is tijdens de opgravingen zeer veel huisafval gevonden van deze arme huishoudens in beerputjes, keldertjes en afvalkuilen op de achtererven. Dit huisafval geeft een goed

De noordelijke straatwand van de Tengnagelshoek met links (onder) de gevel van Dieserstraat 74 en rechts een deel van de Sint Annaschool. Situatie 1971, opgemeten door C.J. Willems en G. Bouwhuis, architectenbureau Heinemann, Velp



beeld wat 'armoede' in materiële zin betekende. Rijke keramiek, glas en porselein komt in deze huishoudens niet of nauwelijks voor. Eenvoudig en goedkoop gebruiks aardewerk in de keuken heeft de overhand, zoals 'Frankfurter aardewerk', waarbij onder meer de productie van de Zutphense pottenbakker Lodewijk Taminau (1836-1872) aanwezig is in de afvalcomplexen uit de eerste helft van de 19e eeuw. Ook voorraadpotten van steengoed uit Stadtlohn werden gevonden. Deze potten werden op de Berkelzompen via de Berkel aangevoerd. In de tweede helft van de 19e eeuw zien we de industriële productie van aardewerk uit Maastricht (Petrus Regout en Societé Ceramique) betaalbaar en populair worden bij de armere huisgezinnen. Ook zien we de ontwikkeling terug van het koken boven het haardvuur naar het kookfornuis, waar uiteindelijk rond 1900 de aardewerken kookpotten en pannen werden vervangen voor geëmailleerde potten en pannen. Een ander emailproduct was een reclamebordje van (katholieke) levensverzekeringsmaatschappij PIËTAS uit Utrecht dat te zien is op een foto uit 1915 nog



achter de ramen van het hoekpand Dieserstraat 74 (zie foto hierboven). In 1999 kwam het bordje aan het licht in het puin in de kelder van het pand.

Het stadsdeel rond de Dieserstraat was door de aanwezigheid van de in 1809 katholiek geworden Nieuwstadkerk (sedert 1816 gewijd aan St. Johannes de Doper) inmiddels bevolkt geraakt door vele katholieke gezinnen. De aanwezigheid van deze parochiekerk, het Hubertusklooster (1851), de pastorie in de Tegnagelshoek en de katholieke scholen gaf dit stadsdeel haar bijnaam: 'Klein Vaticaan'.

De bouw van de Katholieke Isendoornschool (ca. 1920) en de St. Annaschool (1909) luidde het begin in van de grote veranderingen in dit stadsdeel. De eerste vestiging van onderwijsinstellingen aan de Isendoornstraat en Dieserstraat was een feit. Dit veranderingsproces werd voortgezet met de sloop van het oude kerkmeestershuis en de bouwsels op het achtererf in 1934 ten behoeve van een schoolplein voor de St. Annaschool. Van de noordelijke ommuring van het schoolplein werden nog funderingsresten gevonden. In de eerste helft van de 20ste eeuw kwamen de meeste huizen aan de Dieserstraat achter de kerk in handen van de parochie. De huizen werden door de parochie verhuurd. Uit de taxatie in 1940 voor de brandverzekering blijkt

dat de woningen niet veel waarde meer hadden: Nr. 74, 78 en 80 allen f 1.000,- en nr. 102 f 1.400,-, nr. 104 f 900,-, nr. 106 f 800,- en nr. 108 f 1.000,-.

In 1974-1976 werden de woningen Dieserstraet 74-80 en 102-110 in totaal verkrotte toestand aan de gemeente Zutphen verkocht en gesloopt, zonder dat de hoge ouderdom van de huizen werd herkend.



80. 78

76

74

De gevels van Dieserstraet 74-80, situatie 1971, vijf jaar voor de sloop van deze rijksmonumenten. Opmeting door C.J. Willems en G. Bouwhuis, architectenbureau Heinemann te Velp

Dit blijft overigens merkwaardig omdat de huizen Dieserstraet 74-80 sinds 1966 op de rijksmonumentenlijst waren geplaatst. De wens van de gemeente om de Dieserstraet te verbreden voor autoverkeer heeft de doorslag gegeven tot de illegale sloop van de monumenten. Nog in 2003 staan deze adressen bij de Rijksdienst voor de Monumentenzorg officieel geregistreerd, al zijn de woningen al meer dan een kwart eeuw verdwenen. Ook het zuidelijk gelegen huizenblok tussen de Geweldigers- en Tengenagelshoek werd geheel gesloopt en vervangen voor seniorenwoningen van St. Elisabeth op de nieuwe rooilijn van de straat. Na deze kaalslag kwam men rond 1980 tot inkeer en werd begonnen met de renovatie van het bouwblok tussen de Beekstraat en de Geweldigershoeke, inclusief het Luthers hofje. De verbrede autostraat is er dus nooit gekomen, maar de Dieserstraet is voor altijd verminkt geraakt.



110.

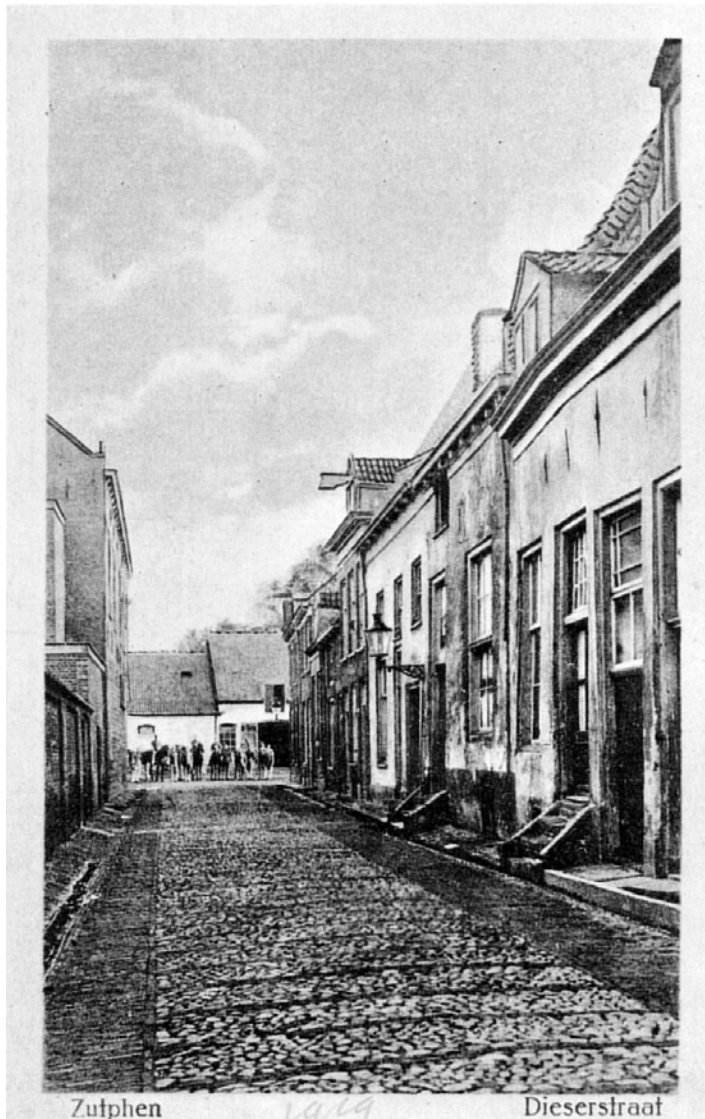
108.

106.

104.

102^A

De gevels van Dieserstraet 102-110, situatie 1971, drie jaar voor de sloop van de panden. Opmeting door C.J. Willems en G. Bouwhuis, architectenbureau Heinemann, Velp



Nu, na het archeologisch en historisch onderzoek in 1999 en 2000, is er op de opgravingsplek zelf vrijwel niets historisch meer aanwezig dan de zuidoostelijke fundering van het 15e-eeuwse huis Dieserstraat 82-86. Het muurfragment is te zien onder de vloer van de nieuwe school als echo van het hierboven beschreven verleden.

Foto omstreeks 1900 van de Dieserstraat met op de voorgrond nr. 82-86, daarachter het kerkmeestershuis' Dieserstraat 88-100. In het midden van de gevelwand van dit huis hangt een lantaarn boven het poortje dat via een gang toegang gaf tot de armenhuisjes op het binnenterrein. Daarachter zijn de huizen Dieserstraat 10-14 en 106-110 te zien. Geheel op de achtergrond zien we een deel van de in 1854 gebouwde cavaleriestallen van de Isendoornkazerne met een troep cavaleristen te paard.